

Vzdělávací obor:

Dějepis

Očekávaný výsledek učení:

CAS-DEJ-001-ZV9-002

**Posoudí informační hodnotu a důvěryhodnost zdrojů z různých dějin-
ných epoch.**

Popis úrovně NA CESTĚ

- Prostřednictvím cílených otázek posoudí důvěryhodnost pramenů (kdo a kdy pramen vytvořil, s jakým záměrem, jaké dobové hodnoty a osobní přesvědčení do něho vložil a čím podložil své tvrzení); prameny představí jako zdroje relevantních informací (co pramen vypovídá o zkoumaném tématu).
- Rozliší konkrétní motivy a tvrzení zdroje; objasní jejich význam.

Nerovnoprávné postavení Romů a Sintů v první Československé republice (1918–1938) ve světle zákona o potulných cikánech

Autorky materiálu: PhDr. Jana Horváthová a Mgr. Marie Smutná

Anotace

V úloze v rozsahu 2 × 45 minut žáci interpretují motivy autorů předlohy zákona č. 117/1927 Sb. o tzv. potulných cikánech a zkoumají argumenty proti zákonu, které předkládali tehdejší členové československého parlamentu (Národního shromáždění). Na základě rozboru dobových dokumentů (úryvků zákona v přijaté podobě a záznamů parlamentní debaty) přemýšlejí nad tím, jaká subjektivní přesvědčení do zákona jeho předkladatelé či podporovatelé vložili a čím svá tvrzení podkládali. Hodnotí tak záměry autora zákona, rozpoznávají nepřímou i přímo vyjádřenou významy a zasazují je do kontextu, rozlišují mezi subjektivním záměrem autora a objektivní situací. Zkoumají zároveň oprávněnost převládající interpretace první Československé republiky coby ostrova demokracie ve střední Evropě a zdůvodňují výsledky svého zkoumání.

Zadání pro žáky

1. Historický kontext

V Československu žilo mezi první a druhou světovou válkou zhruba 13,4 milionu obyvatel. Počet Romů činil podle sčítání v letech 1922–24 56 266, z toho 579 Romů v Čechách, 2 139 na Moravě a ve Slezsku a 53 548 na Slovensku v Podkarpatské Rusi. Skutečný počet byl pravděpodobně vyšší, odhadem to bylo cca 100 000 Romů v Československu, z toho 6–9 tisíc v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a 90 tisíc na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Romská populace žila velmi různorodě, a to jak po stránce způsobu života, tak kulturní identity. Část Romů vedla stále kočovný nebo polokočovný způsob života – živili se tradičními řemesly, jako byli kováři, kottláři, hudebníci nebo koňáři, a přesouvali se mezi vesnicemi a městy, kde nabízeli své služby. Jiná část Romů byla již usdlá a žila ve stálých obydlích, často na okraji vesnic nebo v segregovaných osadách. Ekonomicky i sociálně byli Romové silně znevýhodněni – čelili chudobě, nízké úrovni vzdělání, omezenému přístupu k lékařské péči a častým předsudkům ze strany většinové společnosti. Přesto si udržovali své jazykové,

kulturní a rodinné tradice. Stát je ale vnímal převážně jako „problémovou“ skupinu, což vyvrcholilo přijetím restriktivního zákona o potulných cikánech v roce 1927. Zákon měl podle těch, kteří ho v parlamentu předložili, „zajistit veřejný pořádek“, ve skutečnosti ale výrazně omezoval práva lidí, kteří byli označeni jako „cikáni“, tedy převážně Romů.

2. Interpretace historických pramenů

Žáci jsou rozděleni do skupin po 4–5. Každá skupinka dostane sadu zdrojů (zdroj A a B).

Zdroj A: Výňatek ze zákona o potulných cikánech (1927)

Národní shromáždění republiky Československé se usneslo na tomto zákoně:

§1

Potulnými cikány tento zákon rozumí cikány, kteří se toulají z místa na místo a jiné tuláky, kteří žijí po cikánsku a vyhýbají se práci. A to v obojím případě i tehdy, mají-li část roku – hlavně v zimě – stálé bydliště.

§3

(1) Četníci mohou kvůli zjištění totožnosti u potulných cikánů kdykoli provádět měření tělesných znaků, zaznamenávat otisky prstů a další zvláštní znaky (jizvy, tělesné vady, tetování).

§4

(1) Každý potulný cikán starší 14 let obdrží od příslušného okresního úřadu cikánskou legitimaci, v níž budou uvedena jeho osobní jména, popis tělesných znaků, včetně otisků prstů. Dále budou v této legitimaci zaznamenána omezení, která byla tomuto cikánu uložena.

§5

(1) Cikáni mohou kočovat, pouze pokud obdrží tzv. kočovnický list.

(2) V kočovnickém listu budou uvedeny jmenovitě osoby, pro které je tento list vystaven, počet vozů i zvířat, které rodina smí ke kočování používat.

(3) V kočovnickém listu může být v zájmu veřejné bezpečnosti uveden směr cesty, může zde být uvedeno území, ve kterém je kočování povoleno, nebo zde mohou být uvedena jiná omezení.

§6

(1) Držení jakýchkoli zbraní, střeliva a výbušnin je potulným cikánům naprosto zakázáno.

§7

(1) Potulní cikáni nesmějí kočovat a tábořit v tlupách přesahujících rámec rodiny.

§10

(1) Zemské úřady mohou určit území a obce, do kterých je potulným cikánům vstup zakázán úplně, vyjma obcí, kde mají tyto osoby stálé bydliště, nebo domovské právo. Tyto zákazy musí být zveřejněny v úředních novinách a také na tabulích u silnic při vstupu do takového území či obce.

§11

(1) Potulní cikáni mohou být z příkazu okresního úřadu, v nutných případech i obecního starosty podrobeni lékařské prohlídce a opatřením ve prospěch jejich nebo veřejného zdraví (očkování, desinfekce, ostříhání, izolace, nucené předání léčebných ústavů atd.)

§12

(1) Děti mladší 18 let mohou být cikánům odňaty, pokud se o ně nemohou náležitě starat a dát jim náležitou výchovu.

Zdroj B: Výňatek z rozpravy v Národním shromáždění (parlamentu)

(...) Zmínil jsem se zde již o tom, že nastává chvíle, kdy musí býti učiněn konec sentimentalitě a falešné humanitě. Právil jsem také, že potulní cikáni a jiné podobné potulné zločinné živly přerůstaly nám přes hlavu. Proč? Protože nechápaly humanitu tak, jak byla prováděna vůči nim, zejména nechápaly náležitě humanitu, jak byla prováděna naším trestním soudnictvím, ale pokládaly ji za slabost. Této humanity také proto nebyly tyto živly ani hodny. Byli jsme humánní k cikánům a loupežníkům a nehumánní k řádným občanům, poněvadž obětovali jsme, riskovali jejich životy a majetek. (Poslanec JUDr. Karel Viškovský, Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu – tzv. agrárníci – předkladatel zákona)

Potulní cikáni kazí mravy venkovské mládeže, šíří krádeže a nepořádek. Tento zákon konečně udělá pořádek. Musíme bránit slušné občany. (Poslanec František Novák, Československá strana lidová)

Pojem „cikánský“ žít je pak vůbec neurčitý, neboť žijí cikáni způsobem nejrozmanitějším. Celá formulace §u 1 je příliš široká, takže § 1 zákona dává pak vůbec možnost zakročení proti téměř všem cikánům, neboť i tak zv. cikáni usedlí, řádně žijící na Slovensku a Podkarpatské Rusi ve svých čtvrtích na periferiích obcí, zdržují se v zimě většinou doma a v létě musejí domov za svým zaměstnáním opouštět. (Poslanec Jaromír Nečas, ČSDSD – Československá sociálně demokratická strana dělnická)

Přednesla bych nyní jednotlivé paragrafy tohoto zákona, abych vám ukázala, jak je nesociální, nelidský a protiústavní. [...] chci poukázat také na § 128 ústavní listiny, který mluví o menšinových národech a rasách, kde se praví: Všichni státní občané republiky Československé jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických, nehledíc k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství. Je tedy jasně prokázáno, že je tento zákon (o potulných cikánech) protiústavní. (Poslankyně Irene Kirpalová, DSAP – Německá sociálně demokratická strana dělnická v ČSR)

Předpokládejme, že s ohledů evidenčních je registrace oprávněna. Cikánské legitimace nejsou však ničím jiným, než čím byla žlutá látka na středověkých Židech nebo legitimace prostitutek. Touto charakteristickou nemilosrdností, že totiž pod pláštěm preventivního opatření budou i nevinní označeni, a šlapáním po osobní svobodě a rovnoprávnosti zaručené ústavou, budou mimo zákon postaveny masy nešťastné rasy, a hlavně vandrující sezonní dělníci. (Poslanec József Gáti, KSČ – Komunistická strana Československa)

Zadání do skupiny

Přečtěte si společně výňatky ze zákona a pět výroků pronesených během parlamentní rozpravy, která předcházela přijetí zákona. Ke každému výroku z parlamentní debaty si do pracovního listu společně ve skupině zodpovězte tyto otázky:

- Co chtěl autor výroku sdělit, změnit, ovlivnit?
- Jaký jazyk autor používá? Je neutrální, nebo hodnotící? Uveď příklady z textu.
- Jaká přesvědčení, případně stereotypy se ve výroku objevují?

V druhé části pracovního listu se věnujte porovnání historických zdrojů. Odpovězte si na tyto otázky:

- V čem se liší jazyk a záměr zákona a výroky poslanců?
- Který pramen má podle vás větší dopad na veřejnost? Proč?

Po samostatné skupinové práci sdílejte svá stanoviska společně ve třídě.

Kontextové informace:

Zákon byl v Národním shromáždění schválen a podepsán prezidentem Masarykem. Zákon o potulných

cikánech byl v platnosti nejen za války v době protektorátu, kdy usnadnil registraci a následně eliminaci českých Romů podle nacistických rasových zákonů, které padlo za oběť 90 % českých Romů a Sintů. Zákon zůstal v platnosti až do roku 1950, kdy byl sice formálně zrušen, zrovnoprávnění Romů s ostatní veřejností tím však v praxi nenastalo. K tomu došlo formálně až v roce 1952 vydáním směrnice „o úpravě poměrů osob cikánského původu“.

3. Závěrečná otázka

Společně v celé třídě si zkuste zodpovědět tyto otázky:

- Jaký obraz první republiky tyto texty vytvářejí?
- Co tyto historické zdroje vypovídají o tehdejší společnosti a přístupu ke svobodě a právům menšin?
- Posunulo nebo rozšířilo se vaše vnímání tzv. první Československé republiky – pokud ano, jak?

Vazba na klíčové kompetence

Název KK Složka KK Kód OVU	Znění OVU	Vzdělávací strategie
Klíčová kompetence komunikační Porozumění KKK-POR-000-ZV9-001	<i>Přemýšlí o komunikačním záměru autora sdělení.</i>	– do výuky pravidelně zařazují také autentické texty a jiná jazyková či obrazná sdělení (novinové články, příspěvky na sociálních sítích, fotografie, ilustrace, mapy, schémata a diagramy, videa apod.) – pravidelně se žáky problematizují interpretaci jazykových či obrazných sdělení, diskutují s nimi o jejich možných významech a o komunikačním záměru, kterého chtěl autor dosáhnout

Metodický komentář pro učitele

Role učitele je v této úloze klíčová, protože pracuje s poměrně obtížným tématem – historickým materiálem, který může i v současnosti narazit na obdobnou neznalost a z ní plynoucí předsudky. Na téma proto doporučujeme předem se připravit.

Pokud jde o použité zdroje, záměrně jsou zařazeny výňatky z parlamentní rozpravy, které umožňují žákům vnímat existenci rozdílných názorů a zároveň umožňují analyzovat způsoby jejich argumentace.

Ze zákona je citována zejména normativní část, zatímco administrativní rámec či technická ustanovení, která nejsou pro přemýšlení nad „duchem“ zákona nezbytně nutná, zahrnuta pro zjednodušení nejsou. Celé znění zákona je k dispozici např. zde: <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/pronasledovani-a-genocida-romu-2/zakon-ze-dne-14-cervence-1927-o-potulnych-cikanech/>.

Ve skupinové práci dbejte na to, zda se zapojují všichni žáci. Důležité v úloze je porozumění zadání, je proto výhodné se ujišťovat, zda žáci pracující ve skupinkách zadání dostatečně porozuměli, případně co by potřebovali dovysvětlit.

Pokud se vyskytnou u žáků nevhodné komentáře, je vhodné je na to upozornit a navrátit průběh úlohy do konstruktivní roviny – můžete argumentovat třeba tím, že mají možnost se seznámit s autentickými historickými zdroji, které mohou kriticky rozebírat a komentovat, stejně, jako to dělají historici, a je na škodu si uzavírat možnosti poznání zaujatými poznámkami.

Širší kontextové informace pro učitele:

Situace od vzniku nové republiky a před vydáním zákona: zesiluje se negativní nazírání na Romy, které podporuje zejména masový tisk, bulvární, ale také tisk vládní Strany českého venkova – tzv. agrárníků. Jsou vý-

razně neobjektivně komentovány a zveličovány údajné zločiny či přestupky Romů. Ke štvavému časopisu Venkov se přidávaly i další deníky. Romové jsou nejen posměšně, ale i se zjevnou zlobou titulováni „metlou venkova“, nedůstojně označování terminologií z oblasti botaniky: „cikánským svízelem, cikánským plevelem“. Je tím živěn již tak usazený a staletými procházející stereotypní pohled majority na Romy. Výsledkem bylo silnější volání po radikálnější řešení „cikánské trýzně“, než byl soubor zákonů proti tulákům apod. z časů rakousko-uherské monarchie, již byly naše země do roku 1918 součástí.

Záznam projednávání zákona z parlamentu přináší podklady pro ilustraci tehdejšího nelichotivého postavení Romů u nás. Vedle vysloveně nepřátelských a útočných i zjevně rasistických výroků na adresu Romů je kritizováno už při této debatě vágní vymezení ústředního pojmu „cikán“, které zahrnuje jak Romy etnické a bez ohledu na způsob života, tak lidi neromské, žijící tak zvané po cikánském způsobu života. Tato vágnost v zákonu zůstala, viz jeho § 1, a umožnila tak dle zákona širokou plošnou diskriminaci Romů jako takových – na základě původu/etnika, tak lidí romské i neromské z hlediska sociálního – dle způsobu života. Zákon fakticky zmínil i „cikány polousedlé“, kteří se mají za potulné považovat („a to v obou případech, mají-li po část roku, hlavně v zimě, stálé bydliště“). Mezi potulné (bezdomovce) však byli nakonec zahrnováni i Romové usedlí, žijící ve svých sídlištích za obcemi, jež je odmítaly přijmout. Ovšem i tam, kde byli Romové již oficiálně přijati za příslušníky obce, bývali často držitelé cikánských legitimací.

Předkladatelé zákona užívali při debatě v parlamentu i hygienickou metaforu, když mluví o „mravní nákaze“, potulku nazývají jejím peplechem, mluví o „hygienické profylaxi“, která vychází i z eugenických zvrácených teorií, jichž využili ve své rasistické politice nacisté při pozdějším systematickém vyvražďování židovského obyvatelstva. To bylo ostatně označováno srovnatelně jako za první republiky Romové – „židovská nákaza“. Zákonná norma neulpěla na vysloveně rasovém základu, ale ani jej nevylučovala. Je třeba vzít v úvahu, že po celou meziválečnou dobu bylo chápání rasových otázek kvalitativně odlišné od praxe poválečné – již obohacené poznáním tragických důsledků tzv. antropologických rasových výzkumů, úvah i fantazií. Někdejší nadužívání i nesprávné užívání daného slova začalo být střídmejší, přístup k němu mnohem citlivější.

Dalším výrazným negativem nové legislativy bylo, že praktické vyhodnocení v terénu, zda jde o osobu podléhající zákonu, bylo určeno tak zvané zkušeným četníkům a úředníkům, kteří ze své praxe nejlépe poznají, zda jde, či nejde o „cikána“.

Základním cílem zákona bylo dostat pohyblivý způsob života pod úřední a četnickou kontrolu. Zákon směřoval zcela nerozlučně i nepřehledně hlediska etnická (tehdy nazývaná rasovými) s hledisky sociálními, a umožnil tak širokou diskriminaci Romů u nás.

(§2–5 tvoří celek)

§ 2 a 3 umožnily osoby podléhající zákonu nuceně zadržet až na 14 dnů, aby je podrobil zjištění totožnosti, soupisu včetně antropometrie, zjištění tělesných znamení apod.

Dle § 4 zákon osobám od 14 let věku, které byly označeny za tzv. potulné cikány, určoval mimo speciální průkazy totožnosti: cikánské legitimace obsahující detailní tělesná znamení i otisky prstů, své nositele dehonestovala, ztěžovala provozování jejich živností apod.

§ 5 zavedl kočovnické listy pro vůdce skupin s uvedením všech členů kočovné skupiny s platností na 1 rok, v nich mohl být určen směr a druh cesty i území, v němž je kočování dovoleno, mohla být uložena i jiná omezení. Délka i způsob setrvání na jednotlivých místech byly pod přísnou kontrolou.

§ 6 a 7 zakazovaly držení střeliva a výbušných látek, táboření v tlupách přesahujících rámec rodiny.

§ 10 umožnil tzv. rajónování, určit území a obce, do nichž byl potulným cikánům přístup vůbec zakázán.

Dle § 11 zákon omezoval na určitou dobu pohyb osob a jejich osobní svobodu, zaváděl povinné kontroly a prohlídky tělesné (očkování, dezinfekce, ostříhání, izolace, dodání do léčebných ústavů), drženého majetku i zvěře a dobytka.

§ 12 umožnil odnímat děti z rodin a „dát potřebnou výchovu“, např. v sirotčinci apod.

Cílem zákona bylo oficiálně potvrdit tehdejší, ve veřejném prostoru běžné diskurzy o Romech a jejich způsobu života. Tyto diskurzy konstruovaly Romy jako problematickou populaci, vůči které je třeba „zakročit“. Obsahem zákona pak byl popis formy zákroků.

Popis ověřování

Při ověřování je důležité věnovat pozornost tomu, nakolik dokáží žáci informace z jednotlivých zdrojů analyzovat podle zadání, tj. nejen nakolik jednotlivé zdroje významově chápou, ale nakolik dokáží rozpoznat záměr autorů výroků, zda používá hodnotově neutrální, či naopak hodnotící jazyk, případně zda pracuje/nepracuje se stereotypy. Vyplatí se také sledovat, jak žáci ve skupině dokáží společně zformulovat srozumitelně a dostatečně svá stanoviska v pracovním listu.

- V zodpovídání otázky „Který pramen má podle vás větší dopad na veřejnost? Proč?“ mohou být odpovědi rozmanité – pozornost se vyplatí věnovat argumentům.
- Sledujte také, zda odpovědi žáků vycházejí z poskytnutých textů.

K závěrečné otázce je vhodné dát zaznít různým odpovědím a dbát na jejich zdůvodnění, případně se doptávat.

Zdroje

Záznam debaty v parlamentu (Národním shromáždění republiky Československé) převzaty: Společná československá digitální parlamentní knihovna (SČSDPK), 101. schůze poslanecké sněmovny parlamentu, část 5/20, <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101005.htm>

Znění zákona 117/1927 Sb. z. a n.: <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/pronasledovani-a-genocida-romu-2/zakon-ze-dne-14-cervence-1927-o-potulnych-cikanech/> (2. 5. 2025).